

УДК 327.001.361 (477)

О.В. Дашевська

НАЦІОНАЛЬНО-ДЕРЖАВНА ІДЕНТИЧНІСТЬ ЯК ШЛЯХ ДО ГЕОПОЛІТИЧНОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНИ

Проаналізовано підходи до визначення національної ідентичності та виділені їх основні особливості. Розглянуто специфіку сучасного конструювання української ідентичності, яка базується на використанні етнічного підходу як провідного. Обґрунтовано неефективність даної моделі в Україні у зв'язку з посиленням внутрішніх регіональних конфліктів. Запропоновано використовувати термін «національно-державна ідентичність», який дозволяє узгодити етнічні та громадянські позиції населення країни.

Обґрунтовано необхідність розробки державної політики з питання формування національно-державної ідентичності українського суспільства, що сприятиме геополітичному самовизначенню країни.

Ключові слова: геополітичне самовизначення, національна ідентичність, етнічна ідентичність, державна ідентичність, Україна

Проанализированы подходы к определению национальной идентичности и выделены их основные особенности. Рассмотрена специфика современного конструирования украинской идентичности, которая базируется на использовании этнического подхода как ведущего. Обоснована неэффективность подобной модели в связи с усилением внутренних региональных конфликтов. Предложено использование термина «национально-государственная идентичность», который позволяет согласовать этнические и гражданские позиции населения страны.

Обосновано необходимость разработки государственной политики по вопросу формирования национальной-государственной идентичности украинского общества, что будет способствовать геополитическому самоопределению страны.

Ключевые слова: геополитическое самоопределение, национальная идентичность, этническая идентичность, государственная идентичность, Украина

In this article some approaches to the definition of national identity are studied. The main features of the definitions are highlighted. The peculiarity of modern Ukrainian identity development, which is based on ethnic approach, as a main, is studied. Inefficiency of this model in Ukraine on account of intensification of the internal regional conflicts is proved. The usage of the term “national-state identity” that gives an opportunity to coordinate ethnic and civil positions of Ukrainian population is suggested.

The necessity of the state policy development for the aspects of national-state identity of Ukrainian population that will tend to the geopolitical self-determination of the country is grounded.

Key words: geopolitical self-determination, national identity, ethnic identity, state identity of Ukraine

Постановка проблеми. 2014 – 2015 рр. поставили перед Україною питання, від відповіді на яке залежить майбутнє: куди, а головне, як рухатись далі? Зрозуміло, що мова йде про геополітичний процес держави. І якщо для

влади відповідь на першу частину запитання (куди?) очевидна, то для українського суспільства – ні (приклад АР Криму, Донбасу). І навпаки, український народ точно знає як, на противагу владі. В даний час актуалізується проблема геополітичної невизначеності, формування української ідентичності та розробка механізмів самопозиціонування країни на міжнародній арені. Важливим завданням виступає об'єднання суспільства навколо єдиної мети, завдань щодо становлення дійсно незалежної та самостійної країни.

Вітчизняна наука і політикум пропонують різні варіанти, сценарії, але протягом 25 років незалежності вони не сприяли консолідації України. Навпаки, зростали дезінтеграційні процеси всередині країни, посилювалось розділення на схід та захід, що спровокувало два «майдани» («помаранчевий» та «євро майдан»). Останній вилився в кровопролиття та розгортання військових дій на території Донецької та Луганської областей.

Відчутним пробілом української політичної думки є нерозвиненість досліджень загальнотеоретичного характеру, особливо щодо міжнародних відносин та геополітики. Про це свідчить і відсутність системного розуміння та використання таких основних понять як держава-нація та нація-держава, національні та державні інтереси, ідентичність (етнічна, національна, державна, геополітична тощо). Плутанина в основних категоріях призводить і до подальших, більш практичних проблем в реалізації геополітичної стратегії країни.

Аналіз актуальних досліджень. Питання української ідентичності висвітлені в працях А. Астаф'єва, Ю. Вільчинської, В. Горлової, Л. Нагорної, Г. Палія, М. Обушного, Ю. Римаренко, М. Сазонова, Т. Стародуб, В. Фесенко та інш. Щодо геополітичного руху України, то тут можна назвати роботи таких авторів, як М. Багрова, В. Булгакова, В. Богдановича, А. Гальчинського, В. Косевцова, Г. Костенко, А. Луценко, Ж. Панченко, Г. Ситника, М. Шевченко, М. Шульги. Не дивлячись на значну увагу та актуальність проблематики залишається невиробленим той науковий

контент, який дав би поштовх для розробки та реалізації унікальної моделі геополітичної поведінки та об'єднання навколо неї українців. Найчастіше спостерігається концентрація уваги на українській державності (під якою розуміється етнічна українська культура соціального буття) та питання вибору геополітичного руху між Європою та Росією. В роботах як українських, так і зарубіжних дослідників можна зустріти підміну понять етнос – нація – держава, а звідси і етнічна ідентичність – національна ідентичність – державна ідентичність.

Надати точні визначення названим категоріям навряд чи можливо, але виробити єдиний підхід до їх тлумачення згідно об'єкту та контексту дослідження необхідно. Актуальність даного завдання обумовлюється кризовим станом України та викликами всій міжнародній безпеці. Від правильної розстановки акцентів залежить і успіх сприйняття та реалізації геополітичної моделі нашої держави.

В даній статті за мету ставиться вироблення єдиного підходу до геополітичного самовизначення України на засадах національно-державної ідентичності українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. Геополітику в самому широкому сенсі можна визначити як геопросторові відносини міжнародних акторів, основними з яких виступають держави. Геопросторові в даному випадку означає засновані на географічному розташуванні актора, що обумовлює не тільки кордони, а й природно-кліматичні умови, соціально-культурні особливості населення даного простору. Тобто, геополітичне самовизначення передбачає конструювання моделі поведінки актора з урахуванням географічних умов життєдіяльності, які визначаються внутрішніми (населення, природні умови та ресурси, географічний ландшафт тощо) та зовнішніми (географічні сусіди, міжнародні організації та інституції, міжнародні угоди та договори та інше) факторами. Для процесу самовизначення важливо з'ясувати саме внутрішні фактори, адже їх

ігнорування (в угоду зовнішнім) призведе до поглинання даного актору іншим міжнародним актором.

Природні умови та ресурси, географічні особливості, як внутрішні фактори геополітики, можна описати, оцінити, виміряти і порахувати. Так, наприклад, Україна має найбільшу у світі концентрацію корисних природних ресурсів на 1 кв.км, її площа становить 603,7 тис. квадратних кілометрів, яка займає більш ніж 5,7 % території Європи [5]. Країна має вихід к морю, багато річок та озер. Клімат комфортний, а чорноземи – багатство держави. Щодо саме географічних факторів важливо оцінити реальний стан справ та потенціал.

Другий внутрішній фактор – населення – не може обмежитись лише підрахунком та прогнозуванням демографічної ситуації. Сьогодні на політичній мапі світу залишилось мало моноетнічних країн, в умовах глобалізації сучасна країна являє собою полі етнічну спільноту, в якій історично поєднане населення різних культур, релігій, світобачення. Всі ці особливості необхідно враховувати при побудові геополітики, тим паче, що населення є найважливішим стратегічним ресурсом будь-якої держави.

Майбутнє України сьогодні як ніколи потребує об'єднання українського суспільства. Як зазначає Н. Макаренко, успішність цього процесу залежить від процесу національної самоідентифікації [6].

У політичній науці склалось декілька основних підходів щодо розуміння концепції нації та, відповідно, національної ідентичності:

- етнічний або примордіалістський, прихильниками якого виступають Е. Сміт, Г. Нільссон, Ю. Бромлей, Л. Гумільов, Я. Дашкевич, І. Лисяк-Рудницький, М. Руткевич. Згідно даного підходу нація – це історико-біологічний феномен, який ґрунтується на біологічних та соціо-природних особливостях населення, яке проживає на певній території. Саме населення цієї території виступає нацією і розбудовує державу. Відповідно, національна ідентичність виступає соціокультурними особливостями етносу, який проживає і виступає найбільшою групою на території держави. Так,

Н. Макаренко під національною ідентичністю розуміє «синтетичний феномен, що інтегрує в собі різні аспекти соціо-лінгво-етно-культурної ідентичності людей у контексті їхньої належності до певної історичної спільноти» [6, с. 189], в даному випадку – української;

- громадянський підхід розглядає націю як спільноту людей, які проживають в одній державі під однією владою, а національна ідентичність формується на основі громадянства. Ж.Дерріда навіть запропонував відмовитись від терміну «нація» в його етнічному сенсі, а зберегти лише в тому значенні, які відповідає міжнародній політиці, тобто нація – це сукупність громадян одного суспільства [4, с. 60]. За думкою прихильників даного підходу (наприклад, Т.Адорно, Ф.Барта, Ю.Габермаса, Г.Маркузе) національна ідентичність повинна будуватись на основі громадянськості та враховувати соціально-економічні зміни в державі. За словами А. Астаф'єва: «становлення націй як історичних спільнот пов'язане з розвитком ринкових відносин, внаслідок чого сформувалось громадянське суспільство, котре власне і є нацією» [1, с. 244].

- конструктивістський підхід, згідно до якого нація є уявним явищем, ідеєю або проектом, що реалізується через формування національної ідентичності за допомогою політичних, соціальних та інших дій. Найбільш повно даний підхід представлений в роботах Б.Андерсена, К. Вердері, А.Міллера, Е.Ренана та інш.

Сьогодні використання категорії національна ідентичність у суто етнічному сенсі втрачає свою актуальність у політичній науці. З розвитком глобалізаційних процесів, посиленням міграції відбувається вільний рух (обмін) «соціо-лінгво-етно-культурної» ідентичності між країнами. Т.Воропай слушно пише, що «нація – це динамічна система, вона віддзеркалює неоднорідність та мінливість реального світу» [2, с. 25], відповідно і національна ідентичність не є статичною, вона постійно розвивається і рухається назустріч світовим процесам.

В Україні семантична близькість та пов'язаність поняття «національна ідентичність» з «націоналізмом» породжує ряд непродуктивних дискусій, які ведуть до утвердження верховенства суто українського етносу та породжують конфлікти між різними етнічними групами, яких налічується більше ста. Детальніше дане питання розглянуто в статті Н. Пелагеші «Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції» [7]. Автор пропонує використовувати поняття державної ідентичності, під якою розуміє спільні ідеї та цінності, до яких тяжіють індивідуальні та групові ідентичності в суспільстві [7, с. 118]. Така позиція йде у руслі сучасної західної політології. Разом з тим, російська політична думка, визнаючи громадянську концепцію, нав'язує Україні етнічний підхід (проект «Новороссія»), тим самим актуалізуючи конфліктогенність всередині країни. При цьому, в самій Росії спостерігаються так звані «подвійні стандарти», тобто з одного боку проголошується толерантність до всіх етносів, які проживають на території Російської Федерації, окремим регіонам надається автономія, а з іншого – найбільшою популярністю користується лозунг «Росія для руських» і «Росія – збирач руських земель».

Необхідно зазначити, що повністю відмовитись від терміну «національний» Україна не може з тих же причин, що і використовувати його в історичному значенні. Водночас, поєднавши категорії «національний» та «державний» можна отримати позитивний результат, змістивши акценти з національного на державний.

Державна ідентичність це усвідомлення людиною приналежності до певної держави, тобто лояльність до держави. На формування державної ідентичності впливають багато факторів, серед яких і соціальні, і економічні, і політичні, водночас вона залежить від людей, які в ній проживають – наскільки вони ідентифікують себе з конкретною країною, ким вони вважають себе тут, який їх статус, обов'язки та повноваження, можливості самореалізації. Державна ідентичність передбачає формування не тільки і не стільки культурних, мовних, історичних, етнічних спільностей, скільки

відчуття того, що люди вважають себе громадянами саме цієї країни і пишаються цим. Водночас, на державну ідентичність сильно впливають географічні та історичні фактори, етнічні, мовні. Державна ідентичність в більшому ступені формується внутрішньою політикою державної влади, ідеологією. Тут варто зазначити, що державна ідентичність тісно пов'язана з таким поняттям як державність, під якою розуміється якісна характеристика держави з позицій історичної єдності народонаселення її території, соціально-економічної та політичної культури.

Як бачимо, ігнорування етнічної ідентичності при переважанні української етнічної групи на території нашої держави неможливо, водночас застосування практик формування такої «національної ідентичності» вже призвело до розгортання наймасштабнішої соціально-політичної кризи на теренах України.

У зв'язку з цим, пропонуємо використовувати поняття «національно-державна ідентичність», яке органічно поєднує в собі як етнічну складову, так і громадянську. Н. Чорна наводить саме цей термін, характеризуючи його як багатоаспектний комплекс діалектично взаємопов'язаних й взаємозалежних складних політичних, соціально-економічних, духовно-культурних, територіально-регіональних елементів масової свідомості, структура яких склалася в процесі та внаслідок тривалого історичного розвитку суспільства [10]. І. Галімова (російський вчений) також обґрунтовує доцільність використання саме такого формулювання, при цьому державу вона розглядає у самому широкому сенсі як державу-націю, а національно-державна ідентичність забезпечується громадянською лояльністю та толерантністю до держави [3].

Важливо підкреслити, що основним носієм національно-державної ідентичності є люди – населення держави. Саме народ виступає тим інформаційним каналом, який передає ознаки державності наступним поколінням та несе за межі своєї країни. В Україні, як і в багатьох пострадянських країнах пострадянського простору, формування національно-

державної ідентичності відбувається на різних рівнях (державному та регіональному) та двох площинах (народ та політична еліта – влада). Так, кожен регіон всередині країни відносить себе до різних груп ідентифікаторів: західні області ідентифікують себе як громадяни України, члени Європейської спільноти; частина східних регіонів (Донецька, Луганська, Харківська області) та південних (Одеська, Херсонська, Миколаївська області, частина АР Крим) ідентифікують себе як частково українці, частково – руські, при цьому вважають що живуть в одній країні, яка в результаті історичної несправедливості тимчасово роз'єднана; центральні та північні регіони більш схильні ідентифікувати себе як «чисті» українці, які відносяться до Євразійської спільноти; ще одна група – це кримські татари, які вважають себе громадянами України, але зі своєю власною культурою і традиціями. Але при цьому, вибору у населення практично немає, адже на практиці реалізується той ідентифікатор, до якого відносить себе правляча еліта. Так було з Л. Кучмою, який виражав інтереси центрального регіону, так було з В. Ющенко, який ратував за західну частину, так стало і з В. Януковичем, який підтримував схід та південь. В умовах агресії з боку Російської Федерації, у П. Порошенко не залишилось вибору власного ідентифікатора, тому він проводить політику європеїзації України.

Розгляд основних категорій дозволяє виділити ознаки національно-державної ідентичності, які повинні лягти в основу її формування на Україні:

- географічні особливості території держави та історичні процеси, які проходили на даній території;
- соціально-економічний розвиток країни;
- етнічна представленість (моно/поліетнічність);
- мовні переваги населення;
- культура політичної системи та державного управління;
- розвиток громадянського суспільства;
- соціальна справедливість;
- релігійні особливості;

- статус та стабільність країни;
- геополітичні умови розвитку.

На протязі всієї історії України ми спостерігаємо безпосередній вплив геополітичних чинників на становлення держави та розвиток її державності. На прикладі України можна побачити їх руйнівний вплив. Паневропейська концепція разом з глобальною американізацією не знаходять достатньої підтримки серед українського населення, а проросійська за останні два роки взагалі втратила і ту невелику частину, що залишилась у спадок від Радянського Союзу. Не дивлячись на підтримку Європейського Союзу 52,7% населення країни, 47% залишаються на роздоріжжі, з яких майже 18% вважають за доцільним рухатись власним шляхом не приймаючи жодного з геополітичних сусідів. При цьому 12,6% вважають, що Україні потрібно вступити до Митного Союзу з Росією (табл. 1) [8].

Таблиця 1

Результати відповідей респондентів на питання «Яким інтеграційним напрямом повинна йти України?» [9]

Вступ до ЄС	Вступ до Митного союзу Росії, Білорусі, Казахстану	Неприєднання ні до ЄС, ні до Митного союзу	Важко відповісти
52	12.6	22.6	12.8

Такі результати свідчать про відсутність в Україні геополітичного визначення і відповідної програми поки що суспільству не запропонували. Українські еліти не враховують це, ігнорують інтереси населення, грають на регіональних та етнічних ідентифікаторах та продовжують практику реалізації власних «корпоративних» інтересів. Результат – геополітична невизначеність та неспроможність, яка зводить нанівець всі прагнення до визнання України як політично сильної, соціально справедливої та економічно розвиненої країни.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналіз різних підходів до визначення сутності національних та державної ідентичності показав їх непрактичність у використанні українських реалій, тим паче для

геополітичного самовизначення та формування відповідної геополітичної стратегії держави. У зв'язку з цим запропоновано використати термін «національно-державна ідентичність», який поєднує в собі ознаки названих ідентичностей та дозволяє на основі нього реалізовувати відповідну консолідуючу українське суспільство державну політику.

Подальші перспективи досліджень вбачаються по-перше, у продовженні становлення власної геополітичної школи; по-друге, у розробці засад державної політики з формування національно-державної ідентичності українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Астаф'єв А.О. Національна ідентичність в Україні / А.О. Астаф'єв // Українська політична нація: генеза, стан, перспективи / [за ред. В.С. Крисаченка]. — К. : НІСД, 2004. — С. 233—257.
2. Воропай Т.С. Ідентичність соціального суб'єкта в дискурсі постмодернізму: Автореф. дис... д-ра філос. наук: 09.00.03 / Т.С. Воропай ; Університет внутрішніх справ. — Х., 2000. — 36с.
3. Галимова И.М. Концепт національно-государственной идентичности в академическом дискурсе / И.М. Галимова // Вестник Пермского университета. Серия Политология. — 2011. — №3 (15). — С. 24—36.
4. Деррида Ж. Московские лекции / Ж. Деррида. — Свердловск : ЕГУ, 1991. — 186 с.
5. Дністрянський М. С. Політична географія України : навчальний посібник / М.С. Дністрянський. — Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2014. — 348 с.
6. Макаренко Н.Ю. Національна ідентичність: особливості формування / Н.Ю. Макаренко // Збірник наукових праць «Політологічні студії», 2010. — Вип.1. — С. 188—196.
7. Пелагеша Н.Є. Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції / Н.Є. Пелагеша // Гуманітарний вісник ЗДІА. Серія Філософія. — 2006. — Вип. 25. — С. 113—122.
8. Соціологічне опитування «Як Ви вважаєте, чи потрібно Україні вступати до Європейського Союзу?» // Центр Разумкова, 2015. (Дослідження проведене з 6 по 12 березня 2015 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1034. — Назва з екрану.
9. Соціологічне опитування «Як Ви вважаєте, чи потрібно Україні вступати до Європейського Союзу?» // Центр Разумкова, 2015. (Дослідження проведене з 6 по 12 березня 2015 року) [Електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=1033/ - Назва з екрану.
10. Чорна Н. В. Державний суверенітет як основа національної ідентичності українського суспільства / Н. В. Чорна // Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія : Теорія культури і філософія науки. — 2011. — № 980 (вип. 45). — С. 346—400.